

Etičke dimenzije »socijalnog pitanja« u optici suvremenih izričaja i socijalnih dokumenata Katoličke crkve

Dafne Vidanec

UDK: 304.17.2-43

Pregledni rad

Primljeno: 15. siječnja 2007.

Prihvaćeno: 20. ožujka 2007.

e-mail: dafne_975@net.hr

Ovo izlaganje želi uputiti u neke ključne socijalne probleme društva, socijalno pitanje i njegove čimbenike.

U prvom dijelu izlaganja iznijet će se nekoliko etičkih implikacija, nastalih na temelju vlastita zapažanja i promišljanja o socijalnom pitanju uopće.

Drugi dio izlaganja posvećen je socijalnom pitanju u optici katoličkog so-

cijalnog nauka s osvrtom na četiri, po autoričinu izboru i mišljenju, temeljna socijalna dokumenta, odnosno enciklike triju velikih »socijalnih« papa prošloga stoljeća.

U trećem dijelu izlaganja autorica se osvrće na neke važnije reference glede pitanja ljudskoga rada i nezaposlenosti.

Ključne riječi: suvremeni čovjek, globalna ekonomija, siromaštvo, dostojanstvo, dostojni život, socijalni utilitarizam, socijalni dokumenti, socijalno pitanje, nezaposlenost.

Uvodna promišljanja

Moderni čovjek današnjice nalazi se pred mnogovrsnim izazovima: političkim, ekonomskim, a poglavito socijalnim. Temeljno pitanje na koje moderni čovjek pokušava odgovoriti jest *kako preživjeti u današnjemu svijetu, odnosno, kako opstati?* Drugim riječima, moderni se čovjek danomice suočava s pitanjem o vlastitoj, takoreći, 'krhkoj' egzistenciji, koju uvjetuju različiti unutarnji i izvanjski čimbenici. Ponajprije, u ovom pogledu, valja spomenuti brigu društva i države glede socijalnog statusa pojedinca.

Kako je poznato, društveno-ekonomski odnosi tijekom povijesti prolazili su kroz različite razvojne modifikacije, što je pak ovisilo o izmjeni društveno-ekonomskih formacija, uvjetovanih određenim političkim poretkom. Povijesno-epohalne činjenice govore o tome kako se pojedinac, bez obzira na postojeću društveno-ekonomsku formaciju, oduvijek morao

boriti za vlastiti opstanak, među ostalim, i u ekonomskom pogledu. Stoga će tema etički dimenzioniranog elaborata biti usko povezana s problemom ekonomske (ne)stabilnosti pojedinca, a taj problem obuhvaća sljedeće reference:

- siromaštvo
- socijalnu (ne)pravdu
- kršenje ljudskih prava
- (izrabljivačka) kapitalistička politika svjetske velesile i sl.
- nezaposlenost.

Spomenuti će se problemi u ovom elaboratu nastojati prikazati u perspektivi filozofski impostiranih promišljanja, u kojima će autorica putem kritičko-analičkog osvrta pokušati iznijeti neke reference koje se tiču filozofsko-etičkoga pristupa socijalnom pitanju u optici suvremenih izričaja s osvrtom na stav Katoličke crkve glede socijalnog pitanja, a sukladno njezinu socijalnom nauku.

Kada se u današnje vrijeme govori o siromaštvu, socijalnoj (ne)pravdi, kršenju ljudskih prava itd., što je postalo osobito aktualnom temom i u nas, ponajprije se polazi od određivanja opće, socijalno-ekonomske situacije suvremenoga društva. S jedne strane, govorimo o globalnoj ekonomiji, a, s druge, o njezinim posljedicama na lokalnoj, socijalnoj i političkoj razini. Globalnim tržištem upravljaju svjetske velesile: SAD, Japan, EU i dr. Dakle, globalno je tržište vođeno ekonomski najjačim državama svijeta. Nasuprot globalnoj ekonomskoj politici stoji pitanje preživljavanja stanovništva uopće, a poglavito stanovništva u zemljama Drugog, Trećeg i Četvrtog svijeta, čiji su prirodni i ini resursi u rukama ekonomski i industrijski moćnih velesila. Problem siromaštva u današnje je vrijeme postao globalnim problemom, a sâm pristup u promišljanju toga problema iziskuje višedimenzionalnu (etičku, socijalnu, ekonomsku, pravno-političku i sl.) analizu, a to će se nastojati pojasniti u daljnjem izlaganju.

Pojam »dostojnog života« prema Općoj povelji o ljudskim pravima

Prije negoli prijedemo na zadanu temu, valja spomenuti da, kada je riječ o siromaštvu, ne smijemo zaobići njegovu antropološko-etičku dimenziju. Ovdje se misli na pitanje ljudskog dostojanstva, o kojemu se u ovom radu neće govoriti *explicite*, jer ono nije tema ovog izlaganja. No, valja spomenuti samo neke, važnije reference koje se tiču čovjekova

dostojanstva, odnosno dostojnog života u egzistencijalnome smislu. Na što mislimo kada kažemo »dostojni život« nekog čovjeka? Odgovor na ovo pitanje *explicite* je sadržan u Općoj povelji o pravima čovjeka, u kojoj se ističe da:

»(s)vatko ima pravo na životni standard koji odgovara zdravlju i dobrobiti njega samog i njegove obitelji, uključujući hranu, odjeću, stan i liječničku njegu«. ¹

Prema tome, »dostojni život« u smislu zadovoljavajućeg životnog standarda, prema spomenutom dokumentu, prije svega označuje namirenje osnovnih stvari koje su potrebne nekom čovjeku za život, a bez kojih njegov biološki opstanak nije moguć: stan, hrana, piće i zdravstvena skrb. Dakle, riječ je o fundamentalnim, egzistencijalnim čovjekovim potrebama, koje mu kao takve pripadaju po pravu. Te fundamentalne egzistencijalne potrebe možemo nazvati još i biološkim ili primarnim potrebama. Da je čovjek imao potrebu namiriti svoje potrebe kako bi ispunio temeljne uvjete za život, govori nam i sâm povijesni razvoj čovječanstva. Drugim riječima, već je »prvi čovjek« (homo sapiens) spoznao zašto se valja boriti sa surovom prirodom i četveronožnom zvjeradi — da bi mogao preživjeti, tj. opstati sve do danas.

Antropološko-etički aspekt problematike siromaštva: »siromah ima lice«

Suvremena se etika, među ostalim, bavi i problematikom siromaštva. Riječ je, zapravo, o etici prema mjeri siromašnih i marginaliziranih ili o etici na temelju dostojanstva čovjeka. ² Budući da velik dio čovječanstva u današnje vrijeme živi u uvjetima koji su prešli donju granicu definicije siromaštva, u socijalnom, ekonomskom, pa i političkom pogledu »siromašni« su isključeni, štoviše, zanemareni. Naizgled nam se čini kao da se na siromašnog čovjeka gleda s prijezirom i indiferentno, a 'gole' činjenice govore o tome da njegov problem nitko ne rješava na institucionalnoj razini, jer se kompetentne institucije ne mogu dogovoriti o tome komu taj problem, zapravo, pripada, tj. tko je za njega mjerodavan. I dok na taj način eskaliraju prepucavanja i nerazumijevanja na

¹ Usp. *Opća povelja o pravima čovjeka*, čl. 25.

² I. KOPREK, *Etika u postmoderno vrijeme*, Zagreb, Filozofski fakultet Družbe Isusove, 2005, str. 22-24.

institucionalnim razinama, broj se gladnih i umirućih u svijetu povećava, a problem siromaštva prelazi u razmjere koji su zdravom ljudskom razumu postali neshvatljivi i nerješivi.

U nemoći da se problem siromaštva barem donekle sanira, odnosno, da se na njega svrati pozornost, suvremeni su filozofi i društveni kritičari u teorijskome smislu pronašli rješenje koje polazi od personalizacije siromaha. Siromah ima svoje lice, on nije bezličan. Njegovo lice postaje dijelom njegove provocirajuće prepoznatljivosti — on zove u pomoć i time budi moralnu svijest u drugome koji bi se trebao odazvati na njegov poziv. Odazvati se na poziv siromahu značilo bi uključiti vlastitu moralnu svijest — djelovati etički ili djelovati savjesno, odnosno prema savjesti. U tom slučaju, uloga savjesti sastoji se u tome da se djeluje praktički: čuti glas siromaha i odazvati mu se. Odazvati se drugomu znači solidarizirati se s njim.

Moralno i/ili etičko vrednovanje problema siromaštva upućuje na sljedeće: čovjek se još uvijek u moralnom pogledu nije kultivirao u potpunosti, što znači da još uvijek nema razvijen 'onaj' osjećaj — kako bi se reklo — (engl.) *moral sense* ili (hrv. prema slobodnom prijevodu D. V.) »moralnu (tanko)ćutnost«, tj. čovjek u potpunosti nije moralno senzibiliziran za opće, nego samo za pojedinačno, a i to pojedinačno najčešće je vezano za osobni probitak, ili probitak drugoga, ukoliko »ja« kao takav od toga probitka imam koristi. Ovo, potonje razumijevanje problematike siromaštva, kao i stav suvremenog čovjeka imaju izvor u utilitarizmu — svjetonazoru koji u mnogočem obilježava način življenja i razmišljanja suvremenog čovjeka. S druge strane, isključiva zainteresiranost suvremenog čovjeka za vlastite želje, potrebe i htijenja istiskuje ga iz cjeline socijalnog života, pa se čovjek sve više zatvara u svoj vlastiti svijet u kojem živi prema vlastitim moralnim normama koje 'kroji' i oblikuje onako kako njemu samom odgovara. Njegovom izražajnom oznakom postaje individualnost, odnosno, bolje rečeno, individualiziranost. Takav čovjek poglavito vodi računa o onome što se tiče njega samog kao zasebnog, odnosno individualnog bića.

»Imati = biti«

Potruga za srećom ili blagostanjem (grč. *eudaimonía*), aristotelovski rečeno³, jest svrha za kojom teže svi ljudi. No, ovdje ne govorimo o blagostanju na duhovnoj razini, nego o materijalnom blagostanju — o stjecanju materijalnih dobara. Suvremeni čovjek živi na način da

³ Usp. Aristotel, *Nikomahova etika*, knjiga X., 1176b, str. 30.

maksimizira zadovoljstvo. Za maksimizaciju zadovoljstva na općoj i pojedinačnoj razini može se reći da je ona postala glavnim obilježjem suvremenih zapadnih društava. Što znači maksimizacija zadovoljstva na općoj i pojedinačnoj razini? Prvo, čovjek pojedinac, dakle, individuum, ponajprije gleda kako će zadovoljiti vlastite potrebe, primjerice, učvrstiti karijeru ili sebi pribaviti što više novca, kako bi maksimirao zadovoljstvo (kao princip individualnog utilitarizma). Na taj način čovjek u sredstvu za ostvarivanje njegovih želja, zapravo, gleda svoj cilj. Takvome čovjeku sredstva služe kako bi dosegnuo željeni cilj: maksimizaciju vlastita zadovoljstva. To zadovoljstvo ne gleda u radu kao takvom, nego u plodovima rada. Ako je potrebno u taj rad uložiti više sredstava, vremena, pa i kapitala, pa makar i na štetu nekih drugih duhovnih i duševnih vrijednosti, on (čovjek) će to učiniti pod uvjetom da mu taj rad — pojednostavljeno rečeno — urodi još većim plodom od kojega će imati koristi u kojoj može »uživati«. No, doista, uživa li suvremeni čovjek u plodovima svojega rada i, ako uživa, što je mjerilo tog uživanja? Sâm pokušaj odgovora na ovo pitanje označio bi povratak na izvore čovječanstva.

Biblijski nam izvori daju drukčiju sliku o ljudskom radu i njegovim plodovima. Za Adama, prvog čovjeka, rad je svojevrsna kazna: *u znoju lica svog jest ćeš kruh svoj*.⁴ Prema »Božjoj direktivi«, o čemu govore biblijski zapisi, tako je bilo, a tako je i ostalo sve do danas. Suvremeni je čovjek ono što je oduvijek i bio: *homo faber*. Koliko god radio, čovjek nikada neće imati onoliko koliko je radio. A radničko pitanje i prava radnika problematika je koja je tek potkraj 19. stoljeća izišla na svjetsku pozornicu, među ostalim, zahvaljujući »socijalnom« papi Lavu XIII., o čemu će biti riječi u drugom djelu izlaganja.

Drugo, maksimizacija zadovoljstva na općoj razini ide za povećanjem zadovoljstva jednog dijela neke zajednice ili društva. Riječ je o posljedicama djelovanja koje svoje ishodište imaju u fenomenu tzv. socijalnog utilitarizma. Socijalni utilitarizam ne gleda na korist pojedinca, nego na opću korist — korist društva. Princip socijalnog utilitarizma, prema Benthamu, može se izraziti sljedećim riječima: »najveća sreća najvećeg mogućeg broja ljudi«. Taj princip djelovanja i življenja možda najbolje ocrta suvremeno američko društvo. Način življenja i trend Amerikanaca, a, kako to zapažaju neki društveni teoretičari i kritičari, u biti su matrica moći jakih i moćnih korporacija, koje diktiraju društvenu zbilju gotovo na svim razinama života: socijalnim, etičkim, ekonomskim i političkim. »Moćne američke korporacije utječu na politiku američke

⁴ Usp. Post 3, 19.

vlade, tako da im ona ide na ruku, a istodobno ih ni jedna vlada nikako ne može kontrolirati ili ih pozvati na odgovornost.«⁵ No, istinu je teško izvesti na vidjelo, stoga se njezini žestoki apologeti nerijetko posluže metodom iznošenja istinitog događaja u obliku romana ili filma.

Otprilike devedesetih godina 20. stoljeća bila je aktualna priča o jednoj duhanskoj korporaciji koja je morala isplatiti goleme svote novca (riječ je o stotinama milijuna dolara) za štetu koju je nanijela mnogim ljudima oboljelima od karcinoma pluća, reklamirajući i konzumirajući cigarete, koje su, uz duhan i katran, navodno sadržavale i kemijski aditiv koji je poticao ovisnost. Samu priču, o čemu govori i scenarij filma *Probudena savjest*, jednom novinaru popularne TV kuće ispričao je znanstvenik koji je bio zaposlen u dotičnoj duhanskoj industriji. No, on se je u ime istine svakako morao oprostiti s karijerom, ali i ne samo to, nego spoznati činjenicu da je čovjek sa svim svojim zadanostima samo nečije proizvodno sredstvo za ostvarivanje osobnih ciljeva onih koji imaju moć.

Što se krije iza robne marke? — Politika izrabljivačkog rada?

Prije dvije-tri godine u svijetu se pojavio bestseler autorice Naomi Klein, pod naslovom *No Logo*. U spomenutom djelu autorica kritizira postojeću propagandističku politiku najjačih svjetskih korporacija koje su uništile industrijsku ekonomiju, tj. proizvodnju robe zahvaljujući proizvodnji marke kao korporacijskog identiteta. U uvodnom djelu spomenute knjige autorica ukratko donosi svoje viđenje problema, pokušavajući smjestiti problem u aktualni socijalno-ekonomski okvir. Iako nije riječ o kakvom znanstvenom djelu koje se bavi nekom ekonomskom teorijom, njegova vrijednost leži u autoričinu višegodišnjem istraživanju porijekla i pojave »marke« na svjetskome tržištu. Identitet glasovitih korporacija poput Nikea, Schella, McDonalda, Microsofta i dr., poznat nam je zahvaljujući reklamiranju njihova zaštitnog znaka (loga). No, što reklamiraju spomenute korporacije: robu ili marku te robe? Primjerice, u svijetu sportske opreme Nikeu pripada vrlo visoko mjesto. Njegovi zaštitni znakovi bili su velike sportske zvijezde poput M. Jordana i drugih. Zašto bi jedna korporacija platila nekom sportašu nekoliko milijuna dolara za reklamni spot? Zato što će, služeći se politikom masovne psihologije, samo od prodaje znaka (loga) zaraditi enormne svote novca, jer tko kupi Nikeove tenisice, ne pita gdje su proizvedene, nego gleda znak (logo) koji govori za sebe. »Nike je izmislio bolesnu

⁵ Usp. Z. SARDAR, M. W. DAVIES, *Zašto ljudi mrze Ameriku*, Zagreb, Jesenski i Turk, 2003, str. 99-100.

ideologiju da bi prodavao tenisice (piše W. Greider u svojem djelu *Jedan svijet, bili spremni ili ne*) — glamurozne slike sportskih superzvijezda koje skrivaju ljudsku brutalnost.«⁶ Time je Nike naznačio početak nove globalne ekonomije, uz McDonalds, postajući simbolom svih korporacija koje stječu svoj profit pošto-poto.

Također poznata industrija u proizvodnji sportske opreme, Adidas, doživjela je veliki povratak na tržište oponašajući Nikeovu radnu i tržišnu strategiju. Neetični Reebokov postupak također je pokazao što znači unovčiti nečiji problem. Da bi osigurala svoju prodaju, Reebok kompanija ustanovila je dodjelu 'Reebokove nagrade za ljudska prava' onim aktivistima koji se bore protiv dječjeg rada i represivnih diktatura. Ovdje se Reebok pokušao prezentirati kao etična kompanija, a »smetnuo je s uma« činjenicu da većinu svojih tenisica proizvodi u istim tvornicama kao i Nike. I sam je Reebok pridonio kršenju ljudskih prava, samo s manjom dozom publiciteta negoli njegov konkurent Nike. A tko proizvodi sportsku opremu spomenutih kompanija? Možda je za šaku riže proizvodi siromašna mladež u Kini ili djeca na Sumatri koja rade za minimum nekog platnog sredstva.

Činjenica jest da sva roba popularne marke nije proizvedena u tvorničkim pogonima kompanije koja nosi određeni zaštitni znak, nego najčešće u siromašnim krajevima zemalja Trećeg i Četvrtog svijeta. Tako se, primjerice, Schellovo ulje proizvodi u devastiranim i osiromašenim selima u delti Nigera, famoznu Barbikinu odjeću proizvode ruke siromašne djece na Sumatri, a Nikeova se odjeća i obuća proizvodi u dalekim radionicama u Vijetnamu.⁷ Spomenute nam činjenice deskriptivno govore da je svijet toliko preplavljen trendovskim markama, koje uz dobru i skupu propagandu postaju svojevrsnom robom, da kupujući robu, zapravo plaćamo znak.

Proizvodnju i prodaju marke osmislili su teoretičari menadžmenta sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća, te je ona postala tzv. *Biblijom industrijskog doba*. Tako je proizvodnja marke zamijenila proizvodnju robe, a ekonomske posljedice upućivale su na to da je Amerika iz vida izgubila važnost proizvodnje roba.⁸ U Uvodniku tjednika *Fortune* iz godine 1938. piše:

»Ta pretpostavka da je osnovna i nezamjenjiva funkcija industrijske ekonomije proizvodnja roba, da proizvodnjom što više proizvoda raste prihod ..., i da stoga ključ oporavka izgubljene moći leži u tvornicama U tvornicama, na zemlji i pod zemljom — tu počinje trgovinska moć.«⁹

⁶ Usp. N. KLEIN, *No Logo*, Zagreb, VBZ, 2002, str. 301.

⁷ *Nav. dj.*, str. 10.

⁸ *Nav. dj.*, str. 15.

⁹ *Isto*.

Na temelju prethodno ekspliciranog sadržaja dadne se zaključiti da današnja trgovina i industrija proizvodnje u svijetu općenito, počivaju na:

1. zaradi od prodaje nekog korporacijskog identiteta — marke — loga
2. politici izrabljivačkog rada, odnosno, kršenju ljudskih prava pod svaku cijenu.

Dvoznačnost globalne ekonomske politike iznjedrila je, može se reći, nehumane posljedice na moralno-pravnome području. Ne samo da su u pitanje dovedena ljudska prava općenito, nego, što je zastrašujuće i sablažnjivo, u pitanje je doveden status, odnosno pravâ najnezaštićenije i najugroženije kategorije ljudi: djece. Nestabilna socijalno-ekonomska i politička situacija u zemljama Drugog, Trećeg i Četvrtog svijeta i te kako pogoduje širenju i jačanju snažnih kapitalističkih korporacija: djeca širom svijeta rade na poljima s toksičnim pesticidima, u opasnim rudnicima i tvornicama gume ili čelika, gdje im male ručice gule sirovine, a teški ih strojevi nerijetko i osakate. Tà mnoga djeca proizvode robu za izvozna tržišta, no njihov nepravedni položaj nikako da zaokupi svjetsku pažnju.

Naša djeca igraju nogomet, veselo skakuću po livadama, ozarena se lica igraju sa svojim vršnjacima, no, učimo li ih da su upravo igračke s kojima se igraju, plod mukotrpnog rada nekog djeteta s Dalekog istoka, koje možda nikad nije i neće »napucati nogometnu loptu« koju je sam izradio? U tome smislu, a etički promišljajući, čovjek je dužan razmišljati o posljedicama nepravde s kojom se gotovo svatko od nas danomice suočava na sebi svojstven način. U ljudskome rječniku ni jedna riječ nije dostatna da bi njome zdravorazumsko biće moglo opisati ovakvu otužnu, ali pritom istinitu situaciju, iza koje se krije nehumano djelovanje onih koji upravljaju moćnim korporacijama, koje vode i diktiraju globalnu politiku.

Kao što je već na početku izlaganja kazano, čini se da pojedinim ljudima nedostaje *moral sense* — takvi su ljudi postali robovima vlastite egzistencije, te su odveć zaokupljeni sobom, vlastitim željama, potrebama i korišću. No, nameće se pitanje gdje je nestao osjećaj moralne dužnosti i odgovornosti spram sebe i drugih? U ovom smislu, a služeći se kršćanskom terminologijom, može se kazati da bi čovjek uvijek trebao djelovati tako da sve što čini drugomu čini onako kako bi želio da se njemu čini (parafraza prema Mt 25, 45).

Promišljanje o spomenutom moralnom zakonu u odnosu na ljudsko djelovanje zahtijeva multidisciplinarni pristup, u kojemu svakako prvo mjesto pripada moralnoj teologiji, a u govoru o socijalnoj (ne)pravdi

moralna se teologija pritom oslanja na temeljne izvore — socijalne dokumente Katoličke crkve.

Socijalno pitanje u socijalnim dokumentima Crkve: RN, QA, PP i SRS¹⁰

Crkva se počela zanimati za socijalno pitanje tek potkraj 19. stoljeća. S tim u vezi je papa Leon XIII. enciklikom *Rerum novarum* prokrčio put ne samo socijalnom nauku Crkve, nego socijalnom pitanju na općoj razini. Dakako da se povod za nastajanje enciklike takvog sadržaja očituje u tendenciji poboljšanja odnosa između Crkve i države. Vrijeme u kojem je Lav XIII. djelovao obilježeno je raznovrsnim socijalno-političkim previranjima u Europi. To je vrijeme (dakle kraj 19. i početak 20. stoljeća) kada niču socijalni pokreti i socijalna znanost: u Francuskoj se organiziraju socijalni tjedni, u Italiji utjecaj ima *Opera dei Congressi*, a u Hrvatskoj će se socijalnim pitanjem baviti tzv. hrvatski katolički pokret. U sklopu Prvoga hrvatskog katoličkog sastanka održanog u Zagrebu godine 1900. posebna sekcija bavila se socijalnim pitanjem, a glavni relator bio je Juraj Vrbanić, profesor ondašnje narodne ekonomije na Zagrebačkom sveučilištu (i poslije narodni zastupnik).

1. *Rerum novarum*, socijalna enciklika pape Lava XIII. izdana je godine 1891., nepunih pedesetak godina nakon Komunističkog manifesta te šest mjeseci prije prvoga ozbiljnijeg socijalističkog socijalnog programa SDS-a Njemačke, poznatog pod nazivom Erfurtski program. Svojim sadržajem sama je enciklika pomalo odudarala od stavova postojećega tradicionalnog društva i konzervativnih crkvenih krugova, za koje je Lav XIII. znao reći: »oni su za mene prestari«. Dotaknuvši mnoge socijalne teme, tematski se posebno mogu izdvojiti dva temeljna pitanja iz spomenute enciklike, po mnogima ključne točke Lavova socijalnog naučavanja:

- a) pitanje privatnoga vlasništva,
- b) radničko pitanje — pravo osnivanja autonomnih sindikata:

»Kako čovjek po naravnom nagonu ide za ujedinjavanjem i građanskim udruživanjem, tako želi stupiti i u druga društva s građanima u mala, istina, i nesavršena, ali ipak društva.«¹¹

¹⁰ Enciklike su u naslovu označene siglami: RN = *Rerum novarum*; QA = *Quadragesimo anno*; PP = *Populorum progressio*; SRS = *Sollicitudo rei socialis*. U daljnjem će se tekstu, kao i u bilješkama spomenuti dokumenti navoditi u siglami.

¹¹ RN, br. 37.

2. Četrdesetak godina nakon prve socijalne enciklike papa Pio XI. želi ponoviti djelo svojega prethodnika, objavljujući encikliku *Quadragesimo anno*, a povod njezina nastanka leži u pomnom »ispitivanju suvremenih ekonomija i socijalizma«, kao i nakani da se »otkriju korijeni sadašnjega socijalnog nereda«. ¹² Drugi dio spomenute enciklike (br. 41-99.) posvećen je društvenim i ekonomskim pitanjima:

- pitanje vlasništva: pravo vlasništva, obveze vlasništva, ovlast države nad vlasništvom, načini stjecanja vlasništva
- ekonomsko pitanje: rad i kapital, nepravednost i pravednost rada, radnici, pravedna plaća, obnova društvenog poretka. U br. 70. *QA* papa govori da ljudsko djelovanje može proizvoditi svoje plodove samo ondje gdje razne struke, koje su ovisne jedna o drugoj, rade u slozi. Što se tiče uzdržavanja radnika, radniku treba dati plaću koja je dovoljna za uzdržavanje njega i njegove obitelji. (*QA*, br. 72.). Sadržaj trećeg dijela enciklike *QA* bavi se isključivo ekonomskim pitanjima: br.101-110.:
- odnosi između kapitala i radnikâ (*QA*, br. 101-102.)
- industrijski kapitalizam (*QA*, br. 103-104.)
- koncentracija bogatstava (*QA*, br. 105-110.).

Već je Lav XIII. pitanje uređenja kapitala i radnikâ pokušao

»dovesti u pravi red. Zato je očito da se on ne smije osuditi kao takav. (...) on (red) nije po svojoj naravi loš, (...) nego kad (...) »kapital« radnike (...) unajmljuje s tom svrhom i pod tim uvjetom da sve poslove i još k tome cjelokupnu ekonomiju podvrgne svojoj volji i okrene na svoju korist, ne obazirući se na ljudsko dostojanstvo radnika, na socijalni aspekt ekonomije, čak niti na društvenu pravednost i opće dobro«. ¹³

Ovdje papa upozorava na to da kapital mora služiti općoj koristi, tj. općem dobru, a ne vlastitoj samovolji.

3. *Populorum Progressio* — enciklika o razvoju naroda pape Pavla VI. s kraja sedamdesetih godina 20. stoljeća. Ta je enciklika nastala u razdoblju nakon dvaju svjetskih ratova. Svjetski je poredak drukčiji od vremena Lava XIII. i Pija XI. Dakle, govorimo o vremenu u kojem je socijalno pitanje postalo svjetskim pitanjem (*PP*, br. 3.). Na obzorju se pojavila moderna ekonomika koja, umjesto da smanjuje, povećava socijalne razlike među narodima s obzirom na životni standard (*PP*, br. 8.). Bogati narodi uživaju

¹² *QA*, br.15. u: *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, M. Valković, (ur.), Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991, str. 34.

¹³ *QA*, br. 101.

blagodat prostora, dok siromašni usporeno napreduju.¹⁴ Ekonomska neravnoteža sve je uočljivija: jedni proizvode više nego im treba za njihove potrebe, a drugi trpe u vlastitoj oskudici i ne znaju hoće li uopće izvesti u druge zemlje ono malo što su proizveli.¹⁵ U *PP* br. 25. papa upozorava na to da je uvođenje industrije nužno za ekonomski rast i ljudski napredak. *PP* br. 26. važna je poradi kritike čovjekova načina djelovanja u kojem je profit smatran pokretačem ekonomskog progresa, a

»konkurenciju vrhovnim zakonom ekonomike, privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju apsolutnim pravom bez ograničenja i odgovarajućih socijalnih obaveza«.

Pavao VI., pozivajući se na Sveto pismo, posebno apelira na pomoć slabijima:

»"Ako su neki brat ili sestra goli, kaže sv. Jakov, i bez svagdašnje hrane, pa im netko od vas rekne: Idite u miru, utoplate se i nasitite, a ne dadnete im ono što im je potrebno za tijelo, što koristi?" Danas to mora svatko znati, na čitavim su kontinentima bezbrojni ljudi i žene mučeni glađu, bezbrojna su djeca neishranjena ..., da je fizički rast i umni razvitak mnogih drugih ugrožen, da su čitavi predjeli zbog toga osuđeni na najmračniju potištenost.«¹⁶

4. Osnovno učenje *Populorum Progressio* ocrta se u *Sollicitudo rei socialis*, enciklici pape Ivana Pavla II. iz godine 1987. Za razumijevanje problema siromaštva osobito je važan treći dio spomenute enciklike, u kojemu papa iznosi osnovne socijalne probleme suvremenoga svijeta. U daljnjem izlaganju dotaknut ćemo samo neke od čimbenika koji su socijalno pitanje učinili još osjetljivijim:¹⁷

- diskontinuitet između »žive nade u razvoj« i njegovo ostvarenje
- nemogućnost prevladavanja ekonomske zaostalosti siromašnih naroda
- problem nepodnošljive bijede i lišenost nade
- geografsko-ekonomska neusklađenost između razvijenog Sjevera i siromašnog Juga
- ekonomsko-socijalni pokazatelji upućuju na poraznu opću sliku
- ubrzanje razvoja razvijenih zemalja usporilo je razvoj siromašnih zemalja

¹⁴ *PP*, br. 8. u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, M. Valković, (ur.), nav. dj., str. 317.

¹⁵ *Isto*.

¹⁶ *PP*, br. 45.

¹⁷ *SRS*, br. 11-15.; 18. u: *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, M. Valković, (ur.), str. 580-593.

- izražajnost razlika u kulturi i vrijednosnim sustavima među različitim skupinama stanovništva i njihova neusklađenost sa stupnjem ekonomskog razvoja
- socijalno-ekonomske razlike uvjetuju podjelu svijeta: govori se o Prvom, Drugom, Trećem, a i Četvrtom svijetu
- kršenje prava na poduzetnost u ekonomiji
- pojava nezaposlenosti i problem privremene zaposlenosti.

Ivan Pavao II. referira se na svoje prethodnike i dopunjuje njihovo socijalno učenje, upozoravajući da je opće socijalno stanje u svijetu zabrinjavajuće. Socijalnoj je problematici stoga posvećeno čitavo treće poglavlje naslovljeno *Slika današnjeg svijeta* (SRS, br. 11-26.).

Naravno, postavljajući u središte socijalno pitanje prema SRS-u, gore navedeni čimbenici upozoravaju na globalne nedostatke, te se možda stječe dojam da Crkveni nauk, tj. sâm papa, odveć kritizira sadašnju sliku svijeta. No, u br. 26. SRS-a navode se i pozitivne značajke suvremenoga društva, od kojih je najvrijednije spomenuti čovjekovu »probudenu svijest o vlastitom dostojanstvu i dostojanstvu svakog ljudskog bića«.¹⁸

Imajući u vidu činjenicu da se zapadna Crkva zahvaljujući socijalnom pitanju na svojstven način prikazala svijetu ne samo kao zagovornica, čuvarica i promotorica ljudskih prava, osobito na društvenoj razini, nego se u zadanome povijesnom trenutku očitovala kao »glas savjesti« svjetskim vođama i šefovima država, čiji glas aludira na osviještenost i ljudskost kao temeljne značajke, aristotelovski rečeno, razborita djelovanja.

Kada je riječ o propitivanju socijalnog pitanja kao sveobuhvatnog fenomena koji ima svoj razvojni tijek, zaobići ulogu Crkve u tom slučaju činilo bi se površnim metodološkim potezom kojemu bi nedostajala sustavnost. Iz povijesno-društvene perspektive gledano, ta sustavnost, među ostalim, počiva na činjenici da Crkva *de facto* nije prešutjela, previdjela ili zaobišla socijalne probleme suvremenoga društva, nego je dala svoj doprinos rješavanju socijalnog pitanja na način da je konstantno upozoravala na to da svaki čovjek, a poglavito onaj kojemu je povjerena zadaća voditi narod i upravljati državom, treba postati osjetljiv spram socijalnog pitanja, koje u današnje vrijeme nije više predmet rasprave samo na lokalnoj nego i na globalnoj, tj. svjetskoj razini. Bivajući svjesna ovog, potonjeg, Crkva je kao vjerska ustanova civilnoga društva također poduzela korake da se socijalno pitanje sanira, odnosno da se pronađu rješenja, primjerice, kako u svijetu riješiti pitanje gladi, bolesti, siromaštva,

¹⁸ Isto.

nezaposlenosti i sl., ne samo u visoko razvijenim industrijskim zemljama nego poglavito u zemljama s visokom stopom nataliteta, ali usporedo i mortaliteta, uzrokovanog nedostatkom osnovnih sredstava za preživljavanje (hrane, vode, lijekova itd.).

U prethodnom smo poglavlju tek dotakli važnija socijalna pitanja u nekim socijalnim dokumentima Crkve, a o kojima je Crkva pod moralno-teološkim i društveno-ekonomskim vidom progovorila višekratno i na mnogo načina. Velikim zalaganjem »socijalnih papa« u posljednjim stoljećima na području problematike vezane za društveno-ekonomske odnose, Crkva je šefovima država kao i svim ostalim ljudima više puta davala i još uvijek daje na znanje na koji način valja biti »socijalno senzibiliziran i angažiran«. Pronaći ključ rješenja za kojim socijalno pitanje 'vapi' u današnje vrijeme zapravo bi značilo otkriti formulu za »ekonomsko preživljavanje« čovječanstva u budućnosti. Činjenica da se svijet globalizirao te da se sve više govori o globalnoj tržišnoj ekonomiji više nije nikakva novost, nego je po sebi izazov razboritu umu kojemu na pameti treba biti opće dobro: moralni, kulturni, politički i ekonomski život (svjetske) zajednice. Socijalni problemi kao što su siromaštvo, nezaposlenost, nepismenost, nedostatnost higijenskih i zdravstvenih uvjeta za normalan život itd., od globalne su važnosti. No, u sadržaju koji slijedi više ćemo se orijentirati na problem nezaposlenosti općenito, što ne znači da je riječ o kakvom osobnom stavu, u smislu da se nezaposlenost s obzirom na ostale probleme smatra pregnantnijim problemom, već, jednostavno, želimo upozoriti na neke reference koje se tiču socijalnog i ekonomskog statusa nezaposlenih u suvremenom, demokratizirajućem društvu.

Problem nezaposlenosti kao jedan od »četiriju jahača ekonomsko-socijalne apokalipse« današnjice

U današnje vrijeme mnogi analitičari smatraju da je nezaposlenost jedan od najtežih problema suvremenoga svijeta.¹⁹ Nezaposlenim se osobama smatraju osobe koje nemaju posao, a žele raditi, što dokazuju aktivnim traženjem posla, obično prijavljivanjem na burzu rada.²⁰ Stopa nezaposlenosti određuje se kao odnos broja nezaposlenosti i radne snage.²¹

¹⁹ Usp. V. PULJIZ, *Nezaposlenost i socijalna sigurnost u: Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Stjepan Baloban, (ur.), Zagreb, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, 1998, str. 59.

²⁰ Usp. M. BABIĆ, *Makroekonomija*, Zagreb, MATE, 2003, str. 211.

²¹ *Nav. dj.*, str. 211.

Na *Svjetskom summitu o socijalnom razvoju* održanom u Kopenhagenu, nezaposlenost je, uz siromaštvo i isključenost (o čemu je bilo riječi u prvom dijelu izlaganja), kvalificirana kao jedan od najvećih socijalnih problema današnjice.²² Nezaposlenost o kojoj se danas govori na općoj razini jest tzv. strukturna nezaposlenost. Strukturna nezaposlenost nastaje kao posljedica neravnoteže u strukturi ponude i potražnje za radnom snagom.²³ Jedan od temeljnih uzroka nezaposlenosti jest tehnološka revolucija koja je uzrokovala potiskivanje rada, osobito onog vezanog uz neposrednu proizvodnju (tzv. plavi ovratnici). U modernoj ekonomiji na značenju dobiva tzv. »RD faktor (*research-development*), koji podrazumijeva istraživanje i visokostručni rad. A, tzv. *low-paid work* ili manje kvalificirani i slabije plaćeni poslovi potiskuju se prema zonama uslužnog, povremenog i nesigurnog rada.«²⁴ Nekim se autorima, primjerice Rifkinu, ova situacija čini toliko dramatičnom da govori o »kraju rada«.

Iako zaposlenost čini najvažniji oblik rada, rad ne treba poistovjećivati s nezaposlenošću. Stoga se sugerira radije govoriti o tzv. dekolektivizaciji rada, koja se

»s jedne strane manifestira kroz nezaposlenost i nesigurnu zaposlenost, a s druge strane putem individualizacije rada, odnosno personalizacije odnosa zaposlenosti.«²⁵

Što se tiče problema nezaposlenosti u Hrvatskoj, od kraja devedesetih godina prošloga stoljeća naovamo, podaci o opsegu nezaposlenosti variraju, što ovisi o tome kako se nezaposlenost definira. Prema službenoj definiciji nezaposlenosti iz godine 1998., (a koju autor članka *Nezaposlenost i socijalna sigurnost*, na temelju kojeg crpimo navedene podatke, izričito ne navodi, nap. a.), nezaposlenost se kreće oko 16% od ukupnog broja zaposlenih, a, prema nekim drugim proračunima, stopa nezaposlenosti doseže razinu od 20% ako se među nezaposlene uključe prognanici, demobilizirani vojnici i dr.

Na temelju spomenutih statističkih podataka razvidno je da je postotak nezaposlenih u odnosu na cjelokupni broj stanovnika Hrvatske relativno

²² Usp. V. PULJIZ, *Nezaposlenost i socijalna sigurnost*, u: *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Stjepan Baloban, (ur.), Zagreb, Centar za promicanje socijalnog nauka Crkve, 1998, str. 59.

²³ Opširnije o diobi nezaposlenosti vidi u: M. Babić, *Makroekonomija, nav. dj.*, str. 212. — Autor na navedenom mjestu spominje, moglo bi se reći, tri oblika nezaposlenosti: 1. frikcijsku nezaposlenost, 2. strukturnu nezaposlenost i 3. cikličku nezaposlenost.

²⁴ Usp. V. PULJIZ, *Nezaposlenost i socijalna sigurnost*, u: *Socijalni nauk Crkve u hrvatskom društvu*, Stjepan Baloban, (ur.), str. 59.

²⁵ *Isto*, str. 60.

visok, a, ako ga izrazimo slikovito, ispada da je nezaposlenih onoliko koliko primjerice, najveći grad srednje Dalmacije ima stanovnika. Uzroci su nezaposlenosti u nas kao i u drugim zemljama višestruki, te se o njima u sklopu ovog elaborata neće posebno raspravljati. Nezaposlenost, kao jedan od gorućih socijalnih problema, mnogo je više od puke statistike, te se o tom problemu ne može govoriti isključivo na razini brojeva. Nezaposlenost prije svega ima uzrok u nestabilnoj socijalno-ekonomskoj, moralno-pravnoj te političkoj slici društva i društava unutar kojih se zbivao 'nagli' zaokret s jedne na drugu društveno-ekonomsku formaciju, neovisno o njezinu nominalnom određenju. Nezaposlenost kao takva za sobom povlači i otvara niz drugih socijalnih problema, među kojima ni Crkva za neke probleme nije pokazala razumijevanje, tj. senzibiliziranost. Ovdje se poglavito misli na prigovor određenih pojedinaca unutar crkvene hijerarhije mladima glede niske stope nataliteta ili tzv. problem neimanja potomstva, što je pak povezano s činjenicom da većina mladih ljudi koji se nalaze u 'punom' psihofizičkom i intelektualnom zamahu ne pokazuje interes za brak, obitelji i potomstvo, a jedan od glavnih razloga tome jest nestabilni egzistencijalni, odnosno ekonomski status, koji se dovodi u vezu s nezaposlenošću ili nesigurnom zaposlenošću.

Umjesto zaključka

U filozofskom govoru, kada je riječ o problematici i statusu vrijednosti, nerijetko se može naići na leksičku konstrukciju »piramida vrijednosti«, no, je li takva konstrukcija s neznatnom izmjenom riječi moguća u etičko-socijalnom govoru o socijalnom pitanju, odnosno, o socijalnim problemima? Analogno tomu, je li uopće moguće konstruirati tzv. piramidu socijalnih problema, ili je riječ o stvarima, koje povezane lančanim vezom tvore jednu, hermeneutički rečeno, cjelinu, u kojoj svaki dio, zapravo, čini cjelinu, tj. problem za sebe, na temelju kojega se može iščitati stvarno stanje stvari na općoj, tj. globalnoj razini? Ovisno o perspektivi ili aspektu pod kojim promatramo neki socijalni problem, bilo da je riječ o nezaposlenosti ili siromaštvu, ili pak o gladi, nepismenosti, niskoj stopi nataliteta i obrazovanja i sl., poglavito u zemljama Trećeg i Četvrtog svijeta (iako se s tim problemima na svojstven način suočavaju i visoko razvijene industrijske zemlje), važno je naglasiti da se socijalno pitanje kao fenomen koji se od pamtivijeka »razvijao« usporedo s razvojem i napretkom čovječanstva, očitovao na svojstven način u svakoj (povijesnoj) epohi i u svim oblicima društva.

Dok je *homo sapiens* taj problem sagledavao u perspektivi biološkog preživljavanja, a antički i srednjovjekovni čovjek u perspektivi oslobođanja ljudske (samo)svijesti, te moderni čovjek u perspektivi znanstvenog

napretka, položaj je suvremenog čovjeka, za razliku od njegovih predaka, otežan. Suvremeni se čovjek nalazi pred znanstvenim izazovima koje su iznjedrili tehnički napredak i znanstvena revolucija. Nadalje, suvremeni se čovjek nalazi pred duhovnim izazovima svojega vremena, poradi pluralizma mišljenja i svjetonazora. Suvremeni se čovjek također nalazi pred moralnim izazovima koje je uvjetovao suvremeni način življenja. Suvremeni se čovjek nalazi pred kulturnim izazovima, kao što se nalazi pred političkim i ekonomskim izazovima. Svi ti izazovi idu pod zajednički nazivnik socijalnih izazova današnjice, a čovjek se, na što upućuje i sama slika suvremenoga svijeta, počeo sve više gubiti, slikovito rečeno, u labirintu socijalno-ekonomskih izazova i iskušenja, pokušavajući pronaći izlaz. Za razliku od mitskoga Tezeja koji bježi iz labirinta straha i užasa pred bičem koje je napola čovjek a napola životinja, na kraju izlazi punih ruku i rasterećene savjesti, suvremeni čovjek iz labirinta globalnih problema izlazi praznih ruku i opterećena uma, te je neprekidno u potrazi za ključem rješenja egzistencijalnog pitanja: rad. Stoga i ovo elaboriranje privodimo kraju riječima pape Ivana Pavla II., iz glasovite enciklike *Laborem exercens*: »... želimo istaknuti ... činjenicu da je ljudski rad ključ, i možda bitni ključ cijelog društvenog pitanja«.²⁶

Summary

Ethical dimensions of the »social issue« in the optics of modern expressions and social documents of the Catholic Church

This presentation aspires to introduce some crucial social questions of the society, the social issue and its factors. In the first part of the presentation, several ethical implications will be put forward, established on the basis of author's own observation and consideration of social problems in general. The second part of the presentation is dedicated to social issue in the optics of catholic social teaching with reference to four basic social documents of three great »social popes« of the last century. In the third part of the presentation, the author reflects on some important references as to the issue of human work and unemployment.

²⁶ *Laborem exercens*, br. 3.